УДК 8020 – 3: 329.4

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕМІНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ

Емірсуінова Г.І., аспірант

Запорізький державний університет

Всесвітній рух жіноцтва в боротьбі за свої права, особливо та його сторона, яка стала базою феміністської теорії, заслуговує пильної уваги з приводу її своєрідної внутрішньої організації. Новітній етап розвитку фемінізму (починаючи з 1970-х років) набув назви "неофемінізму" (neofeminism) – саме з цього часу в США, ліберально-демократичних країнах Європи, пізніше – в Україні та Росії жіночий рух активізувався. Про це свідчать формування численних громадських організацій, друкування періодичних видань, проведення різноманітних акцій та заходів, що стосуються проблем ролі жінки в сучасному суспільстві.

Якщо вищезгадані західні держави пережили так званий "суспільний" або практичний етап фемінізму в 70-ті роки XX століття, то країни СНД, пострадянської системи зазнають його зараз, починаючи з середини 90-их років. Але можна спостерігати суттєві відмінності в цьому розвиткові: США, Великобританія, Німеччина, Франція (країни з найбільш активним рухом жіноцтва) пройшли етап практичного фемінізму, що характеризувався демонстраціями протесту, стихійними маніфестаціями; лише згодом подібні прояви жіночої єдності в боротьбі проти дискримінації за ознаками статі (gender discrimination) набули теоретичного оформлення. Громадський рух жінок України та Росії має можливість спиратися на теоретичні доробки та практичний досвід фемінізму розвинених держав Заходу, певною мірою адаптуючи їх до місцевих суспільних реалій.

Якими є основні характеристики теоретичного етапу розвитку фемінізму? Власне, особливості цього ступеня в русі жінок зазначені в назві цього етапу – головною рисою його буде доповнення теоретичним знанням. Такі науки, як психологія, соціологія, історія, філософія, політологія зверталися до проблем розглядання співвідношення двох статей в розвитку людства, що призвело до появи так званого феміністського крила в тій чи іншій сфері суспільного знання. Крім того, створюється своєрідний конгломерат наук, міждисциплінарна галузь досліджень – гендерні студії (gender studies). Приоритетними напрямками розвитку цієї сфери постають дослідження соціокультурних відмінностей, що походять з розбіжності жіночого та чоловічого менталітету, як результату виховання, психології, засобу життя.

Гендерні дослідження охоплюють досить широкий діапазон тем та об'єктів (від загальнофілософських проблем до конкретного для кожної науки предмета дослідження: наприклад, гендерлект – "genderlect" як об'єкт вивчення гендерної лінгвістики). Досить цікавим постає той факт, що основними представниками гендерного напрямку в тій чи іншій галузі є жінки-феміністки, саме їм завдячує своїм виникненням термін "гендер" – "своєрідний підсумок соціалізації людини у відповідності до її статевої належності; емічна („emic" – "особливе", на відміну від "etic" – "загальне") характеристика, що підкреслює особливе в людині" [1, 155]

Сукупність робіт, що розглядають різні сторони оточуючої дійсності, переважно суспільства в ракурсі гендерної проблематики, гендерної структури дозволяють об'єднати їх в своєрідну теоретичну базу (теорія в повному розумінні цього слова ще не сформувалася, як вважають деякі з феміністських вчених). Це може означати, що феміністська думка сьогодні являє собою певний набір текстів різних авторок, які співчувають ідеям "жіночого визволення" (women's liberation). При цьому значна частина багатого матеріалу, присвяченого проблемам жінок та їх вивченню – "women's studies", є в значному ступені теоретизованим (праці психолога К.Хорні), інші тексти – лише есе на тему жіночої долі (книжка К. Доулінг "Комплекс Попелюшки"). З цієї причини об'єднання робіт різної тематики все ж можливе, але під особливою назвою – "феміністський дискурс".

У даному випадку ми не ототожнюємо дискурс з мовленням або текстом, хоча розуміння дискурсу як окремого типу текста-міркування теж можливе. Для нас важлива в цьому терміні його інтегруюча функція, тому будемо сприймати дискурс як "результат соціальної практики, діяльності спільнот певного періоду та певного типу" – "все те, що було сказане або написане в даному суспільстві – все, що організує здібність сказаності"[2, 154].

Ознаками дискурсу фемінізму, що відрізняють його від інших типів, є

- тотальна критика всього, що було сказане раніше з позицій андроцентризму (androcentrism – визнання чоловіка центром картини світу, сприйняття жінки як відхилення від норми);
- заперечення бінарної логіки з її опозиціями позитивне-негативне, піднесене-низьке та принципу універсалізма (загального зв'язку);

– поліфонія та хаос як альтернатива впорядкованості, в тому числі, лінійності.

Засоби реалізації цих цілей різні, але здебільшого засновані на використанні особливого типу понять, термінів – які, як мовні знаки, що мають найбільш чітке семантичне оформлення в порівнянні з іншими мовними знаками, – забезпечують цілісність як окремого тексту, так і дискурсу в цілому. Саме термінологія дозволяє об'єднати численні роботи в єдине ціле, вона є основною організуючою силою в більшості праць феміністських авторів.
Термінологію феміністського дискурсу можливо згрупувати перш за все за тематичною ознакою; отже, результатом обробки текстів будуть такі їх угрупування:

– праці, присвячені критиці літературної спадщини феміністських письменниць, що набули загальної назви "гінокритики";

– власне ревізіоністські роботи – критика патріархатної моделі світу;

– пошук сутності відмінностей та жіночої ідентичності;

– пов'язані з попередньою групою поняття, що висловлюють своєрідну "програму" дії – що саме пропонують феміністки замість патріархатної моделі стосунків в суспільстві.

Кожен з вищезгаданих напрямків феміністської теорії оперує власною термінологією. Так, авторки робіт з "феміністського літературного критицизму" використовують найбільш яскраві, свіжі поняття, що водночас є також досить метафоричними та потребуючими додаткового пояснення. Зокрема, для характеристики жіночого тексту (автором якого є жінка) вони звертаються до таких понять: "palimpsest", "two-voiced discourse" – тобто текст, який поєднує в собі два голоси, домінантної чоловічої та приниженої жіночої групи. Подібний тип тексту дозволяє авторці сконструювати особливий різновид художнього простору, особливу "жіночу утопію" (mother's land, no-man's land, wild zone, dark continent) У кожному з цих понять підкреслюється існування недоторканого, нарозробленого культурного простору, досягнути якого для жінки позначає стати вільною від тиску патріархатної культури [3, 531].

Методи та засоби досягнення цього "темного континенту", конструювання "амазонської утопії" досить суперечливі: так, прибічниці "feminist extension" – "поширення", пропонують поступово змінювати культурний простір літератури шляхом звертання до нових тем та проблематики; представники напрямку феміністської деконструкції (feminist deconstruction) стверджують принцип вільної гри думки, підриву ієрархічних опозицій традиційної культури і, нарешті, напрямок "революційного лінгвізму" (revolutionary linguism) закликає до тотальної реформи мови художнього тексту, відмови від диктатури патріархатної мови [4, 362].

Неодноразово згадані поняття "андроцентричний" (androcentric), патріархатний (patriarch) є ядром феміністських ревізіоністських праць загального культурологічного характеру. Ці терміни широко використовані для опису всієї сучасної західної цивілізації, яка була створена за чоловічим зразком та базується на сексистських упередженнях (від "sexism" – дискримінація за ознаками статі, по аналогії з "racism"). Разом з цими поняттями використовуються такі одиниці як "фалократія" (fallocracy), "фалосоцентризм" (fallocentrism), "чоловічий шовінізм" (male chauvinism, machism), які наголошують домінування чоловіків у сучасному суспільстві, їх зверхність щодо жінок.

Влада та домінація чоловіків здійснюється на таких рівнях:

– політична влада (у традиційному розумінні);

– підтримка суспільством чоловічих якостей (індивідуалізму, ініціативності);

– впровадження владних стосунків у родинному житті (фізична експлуатація, ставлення до жінки як до об'єкта);

– християнська релігія, яка визнає Бога-отця вищою істотою. У зв'язку з цим деякі феміністські теологи пропонують культ богині Хрісти, або визнання Діви Марії верховною істотою (течія в сучасному фемінізмі, яка набула назви "marianism"). Ідеї "матерналізму" (визнання важливості ролі Марії в релігійному культі, оскільки саме через матір син Божий наближається до людей [5, 80]) та "таємного матріархату" (шанування містичної сили жінки – "gynergy", страх перед нею) також набули суттєвого поширення.

Чималу роль у цих процесах відіграють засоби масової інформації, які формують суспільну свідомість та її уяву про фемінність (femininity) та маскулінність (masculinity), тобто стереотипні характеристики, властиві представникам двох статей. У подібному зіставленні маскулінність завжди виграє (більша частина суспільства схильна асоціювати її з активністю, сміливістю, впевненістю), а фемінність сприймається як пов'язана з тендітністю, несміливістю, навіть дефектністю.

Чому склалася така уява про жінку та жіночність? Відповідь намагаються знайти психологи, вживаючи поняття "суб'єктної ідентичності" та "жіночої ідентичності" (women's identity), самототожності особистості. Це не означає, що жінка повинна миритися з роллю представниці слабкої та дефектної гендерної групи, скоріш навпаки, усвідомити всю радість належності до цілого, "жіночого". Це своєрідний вихід, який пропонують психологи жінці з метою позбавити її можливості поринути в вір численних комплексів (неповноцінності та неартикульованості – "being inarticulate").

Порушуючи питання артикульованості, слід зазначити, що згідно з думкою багатьох феміністок, жінці часто не вистачає саме мовних засобів, щоб висловити свої суб'єктивні почуття, стан – себе. Особливо важким постає вираження материнської сутності жінки (патріархатна мова не пристосована для висловлювання материнства – саме ці ідеї полягають в основі другого напрямку критики мови). Сутність першого в тому, що мова принижує жінку – такі постулати є предметом вивчення особливої течії в мовознавстві, феміністської лінгвістики, або гендерної лінгвістики (gender/feminist linguistics).

Чи можлива хоча б часткова реалізація подібного досвіду суто жіночої поведінки? Для відповіді на це питання слід звернутися до так званої "етики турботи", або "материнської етики" (ethics of caring, mothers' ethics). Суть даного напрямку сучасної феміністської теорії полягає в тому, що материнське мислення (maternal thinking [6, 237]), турботи, пов'язані з народженням та вихованням дитини роблять жінку ворогом всього, що загрожує загибеллю, руйнуванням, стражданням. Звідси походить також пацифізм та антимілітаристські настрої жіноцтва.

Іншими компонентами "етики турботи" постають такі поняття як "взаємність" та "емпатія". Взаємність (mutuality) трактується феміністками досить широко, як взаємозалежність, взаємонеобхідність однієї та іншої особистості; емпатія (empathy) – здібність на просто співчувати іншій людині, а вміння поставити себе на її місце. Це породжує нове розуміння автономності особистості: автономною є така особистість, яка перетворює залежність в пройняті турботою відношення, де власна автономія здійснюється через підтримку автономії Іншого (the Other).

Поняття "Іншого" також є одним з центральних у феміністському дискурсі, причому воно несе подвійну змістовну навантаженість: це категорія, що відзеркалює суб'єкт-об'єктні відносини та водночас поняття, яке безпосередньо описує становище жінки. З часів С. де Бовуар (книжка якої "Друга стать" була визнана Біблією фемінізму) жінка та проблема її існування в чоловічому суспільстві розглядалась крізь призму цього поняття: як дещо невідповідне нормі, не таке (як слідство – два види ставлення до жінки; піднесене сприйняття жінки в мистецтві, частково в релігійно-філософському мисленні та принижуюче ставлення в буденній свідомості).

Повертаючись до проблем "жіночої етики" слід зазначити таку течію в сучасному феміністському русі як переосмислення раніше створеної теорії (починаючи з кінця 1980-х років). Воно базується на таких концептах: "множинність" (plurality) та "номадичне знання" (nomadic thinking). Множинність сприймається як "установка на плюральність мислення, культури, чуттєвого досвіду… та різних культурних практик і типів мислення" [7, 99]; у зв'язку з цим "номадичне знання" постає як можливість суб'єкта маневрувати в різних теоріях, культурах, концепціях тощо. Виникнення цих понять зобов'язане тенденціям перегляду деяких положень у теорії (неможливо заперечувати, скажімо, той факт, що будь-яка жінка є не тільки жінкою взагалі, а ще й представницею певної раси, національності, соціального шару, професійної групи та ін.).

Видатна жінка-філософ Ю.Крістєва у своєму есе "Stabat Mater" [8, 495-510] вводить поняття "єретики" (heretique) для позначення саме жіночої етики, що є в певній мірі також єрессю, атже вона підриває принципи та традиції чоловічої етики. Тобто ця етика – нова, відокремлена від етики маскулінізму, андроцентризму, патріархату.

У цілому в жінки як окремої представниці гендерної групи є два виходи: підкоритися існуючій системі закріплених в суспільстві відношень (з наявністю всіляких "скляних стель" – "glass ceiling", принижуючої мови – "diminutive language", та взагалі, гендерної сегрегації – "gender segregation") або протестувати. Перший засіб пропонує жінці відмовитися від підвищення по службі та навіть від власної кар'єри взагалі, але погоджатися зі звертанням типу "крихітко, лялечко" (lassie, chick) [9, 11].

Ставлення до існуючої системи традиційних культурних настанов може набути також характера протесту, логічною вершиною якого буде безпосередньо суспільний рух жінок в боротьбі за свої права. Слід зазначити, що сучасний феміністський рух в країнах Заходу є досить неоднорідним, в ньому існує багато напрямків та течій різного політичного забарвлення, соціального складу та сфер діяльності. Найбільш поширеними та активними засобами боротьби з маскулінізмом в культурі сьогодні є

– ліберальний фемінізм (liberal feminism), девізом якого є вираз "різні, але рівні" – напрямок, представники якого не визнають необхідності радикального реформування суспільства або деяких аспектів його діяльності (наприклад, мови);

- радикальний фемінізм (radical feminism), який на відміну від попереднього напряму виступає за утворення особливого, нового суспільного ладу з відокремленим існуванням жінки [10, 112] (представниці саме цього напряму викликають негативне ставлення громадян до жіночого руху в цілому);
- інтелектуальний фемінізм (intellectual feminism), який дістав також назви гуманітарного, що постачає теорію. На сучасному етапі діяльність представниць цього напряму є найбільш прогресивною та потребуючою осмислення та уваги;
- крайні форми жіночого руху, що мають відповідні найменування: амазон-фемінізм (amazon-feminism – має найбільш войовничу стратегію діяльності); анархо-фемінізм (anarcha feminism – наближений до попереднього напрям); кібер-фемінізм (cyber-feminism – об'єднання жінок в світовій комп'ютерній мережі). Певною мірою до цієї групи належать такі течії як поп-фемінізм (pop-feminism, основним досягненням якого є рух так званої "girl power" – виникнення чисельних "дівочих" поп-груп в багатьох країнах світу), еко- та біофемінізм (поєднання рухів у захист навколишнього середовища та жіночої активності з цього приводу).

Таким чином, досягнення гуманітарного (інтелектуального) фемінізму виступають своєрідною інтегруючою базою для інших напрямків, оскільки генерують теорію та постачають концептуалізовану програму дій, що висловлена здебільшого в чіткій вербальній формі на основі центральних для феміністської теорії понять з урахуванням якомога більшої кількості рівнів екстралінгвістичного контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новейший философский словарь. – Мн.: Издательство В.М. Скакун, 1998.– 896 с.
2. Современный философский словарь. – М.: Одиссей, 1996. – 608 с.
3. Шовалтер Е. Феміністична критика у пущі // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – Львів, Літопис, 1996. – С. 510-535
4. The Feminist Companion to Literature in English. – L.: BT Batsford Ltd., 1990. – 1231 p.
5. Хорни К. Женская психология. – СПб.: Восточно-европейский институт психоанализа, 1993. – 220 с.
6. Ruddick S. Maternal Thinking. – Boston, Beacon Press, 1989. – 291 p.
7. Жеребкіна І. Філософія фемінізму як напрямок постструктуралістської філософії // Філософська думка, 1998. – № 2. – С. 98-119
8. Крістєва Ю. Stabat Mater // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 495-510
9. Dowling C. The Cinderella Complex. Women's Hidden Fear of Independence. – Douglas, Fontana Paperbacks, 1982. – 254 p.
10. Greer G. The Female Eunuch. – St. Albans, Paladin, 1976. – 354 p.